

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО»

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Навчально-методична розробка програми з курсу

Психологія сім'ї

Для студентів вищих навчальних закладів
за спеціальністю «Психологія» - 053

Одеса – 2021

УДК: 155.445+370.15

Затверджено рішенням Вченої ради ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (протокол № 11 від 24.06.2021 року).

Автор *Денисенко А.О.*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (м. Одеса).

Рецензенти:

Массанов А.В., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Гузенко В.А., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету «Одеська політехніка»

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Ключові поняття курсу.....	6
Опис навчальної дисципліни	10
Критерії оцінювання	12
Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання	17
Програма навчальної дисципліни	18
Структура навчальної дисципліни.....	21
Методи навчання.....	23
Методичне забезпечення.....	23
Методичні рекомендації для самостійної роботи.....	24
Питання до самоконтролю.....	31
Рекомендовані джерела інформації.....	32

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Психологія сім'ї – міждисциплінарний напрямок у психології, який вивчає проблеми шлюбу і сім'ї, включає широкий спектр даних для формування різного роду соціальних і психологічних програм та рекомендацій, спрямованих на допомогу сім'ї.

Предмет - специфіка психологічного підходу до вивчення сім'ї як системи міжособистісних взаємодій, її структури (статеві-віковою і рольовою) та функцій (захист індивіда від маніпулятивних впливів суспільства і пристосування його до життя в цьому суспільстві).

Важкість вивчення сімейних відносин пов'язана: з проблемою розробки й впровадження методичного інструментарію, що не наносить збитку респондентам й їхнім сімейним відносинам; з впливом самого факту впливу участі респондентів у дослідженні на їхні взаємини й психічний стан; з характером впливу психолога на спосіб життя в родині, близькість й інтимні відносини.

Методи вивчення сім'ї:

- науково-дослідні, спрямовані на теоретичне узагальнення даних, що розширюють професійний кругозір психолога-практика;
- діагностичні, за допомогою яких отримують конкретні дані, необхідні для роботи з певною сім'єю;
- корекційно-діагностичні, або психотерапевтичні, спрямовані на визначення форми і змісту корекційної роботи з сім'єю.

Навчальна програма будувалась на матеріалах узагальнення вітчизняних та зарубіжних концепцій та теорій сімейної психології і здійснювалась так, щоб стимулювати студентів до дискусій, критичного осмислення фактів, формування самостійної роботи та висновків. На практичних заняттях студенти мають можливість ознайомитись з методами психодіагностики, сімейного консультування та психокорекції.

Вивчення навчального курсу неможливо без засвоєння певного обсягу знань, який визначається тим, що студент повинен знати:

- основи психології сім'ї, її поняття і категорії з подальшим використанням їх у професійній діяльності;
- головні чинники, що впливають на формування життєдіяльності сім'ї;
- сучасні методологічні підходи та психологічні технології;
- моделі психологічного супроводу сім'ї.

Уміти:

- аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити самостійні висновки;
- ставити й вирішувати проблемні питання й задачі;
- свідомо вибирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов;
- розробляти психологічні рекомендації та психокорекційні програми.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ КУРСУ

Сім'я являє собою складну систему стосунків, об'єднуючи не тільки подружжя, але й їх дітей, а також родичів чи юридично прирівняних до них людей.

Шлюб - це форма стосунків між чоловіком і дружиною, що історично змінюється і через яку суспільство упорядковує та санкціонує їх статеве життя, а також вбачає їх подружні та батьківські права і обов'язки, тобто взаємна відповідальність двох родів, що поєднується в новій родині.

Сімейні відносини являють собою структуровану цілісність, елементи якої взаємозалежні, взаємообумовлені (подружні, дитяче-батьківські, дитячо-дитячі, прабатьківські-батьківські прабатьківські-дитячі відносини).

Подружні взаємини – сукупність соціально регламентованих відносин між шлюбними партнерами. Вони є частиною сімейних і водночас значно розрізняються за змістом, функціями та структурою. Зміст подружніх взаємовідносин обумовлений значенням шлюбу, який організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення господарсько-побутових, емоційно-сексуальних, психологічних і батьківських потреб чоловіка і жінки.

Дитячо-батьківські взаємини - різноманітні взаємини дітей та батьків, а також значні порушення, що впливають на благополуччя дитини в родині та її подальший розвиток. На їх формування впливають: тип родини, позиція, яку займають дорослі, стиль виховання та інші детермінанти.

Види сім'ї: нуклеарні сім'ї (батьки та діти, або тільки подружжя); повна сім'я (подружжя та їх діти); неповна сім'я (матір' або батько з дітьми); бездітна сім'я (подружжя протягом 8 - 10 років не мають дітей; виділяють: свідомо бездітний та змушений бездітний шлюб); складна (розширена) сім'я (дві або більше нуклеарні сім'ї зі спільним господарством); зведена сім'я (подружжя та діти чоловіка або жінки від попереднього шлюбу); малі сім'ї (батьки-одиначки); прийомна сім'я (діти є усиновленими/удочереними або неофіційно прийнятими до родини).

Структура сім'ї - це склад сім'ї, кількість членів, а також сукупність її взаєностосунків.

Основні структурні параметри: згуртованість (емоційна близькість між членами сім'ї); ієрархія (стосунки домінування-підкорення в сім'ї); внутрішні та зовнішні межі (взаєностосунки сім'ї між підсистемами та з соціальним оточенням).

Сімейна система – це відкрита система, яка знаходиться в постійному взаємообміні з навколишнім середовищем. Виділяють індивідуальну (уявлення про своє «Я», подружню, батьківську та сиблінгів).

Етапи життєдіяльності сім'ї – оформлення шлюбу, сім'я з малими дітьми, сім'я з дітьми підліткового віку, сім'я «спорожніле гніздо», сім'я, коли один із партнерів помер.

Сімейні функції – це життєдіяльність сім'ї, пов'язана із задоволенням визначених потреб її членів. Виділяють репродуктивна (народження дітей), економічна, виховна (формування особистості дитини), комунікативна (створення психологічного клімату), організації дозвілля і відпочинку, сфера первинного соціального контролю (моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності), духовного спілкування (духовне взаємозбагачення), соціально-статусна (надання певного соціального статусу всім членам сім'ї).

Активність сім'ї характеризує орієнтацію на нарощування й актуалізацію її ресурсів, тобто ступінь самозабезпечення й самопомоги. Виділяють три види активності: власна активність (орієнтація на свої сили, висока мобільність, розвиток адаптаційних здібностей); обмежена активність; пасивність (орієнтація на утримання, низька мобільність, нерозвиненість адаптаційних здібностей).

Здатність членів сім'ї до узгоджених дій – ключова характеристика, оскільки згода забезпечує необхідну спільність, єдність дій, спрямованих на досягнення мети.

Сімейна супідрядність – психологічна характеристика єдності та взаємозв'язку індивідів у сім'ї, що проявляється на 3-х рівнях: міжособистісний

рівень проявляється в емоційній привабливості членів сім'ї, а також в особливостях психологічної сумісності; рівень взаємин членів сім'ї до функцій, цілей та життєвих перспектив (цінсно-орієнтаційна єдність сім'ї тощо); згуртованість (показник стійкості сім'ї до деструктивних явищ).

Гармонійні сім'ї – є найвищою цінністю, яка робить життя кожної людини щасливим, повноцінним та плідним.

Благополучні сім'ї - з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Функціонуюча сім'я – диференційовано виконує свої функції, внаслідок чого задовольняє потреби в зростанні й змінах як сім'ї в цілому, так і кожного члена сім'ї.

Неблагополучні сім'ї - проблеми виникають через незадоволення потреб одного або декількох членів родини під впливом сильних внутрішньосімейних і загальносоціальних життєвих факторів (проблемні, конфліктні, кризові).

Дисфункціональна сім'я – нездатна задовольняти потреби своїх членів в особистісному та духовному зростанні.

Хронічний рольовий стресор (напруга) - сюди відносяться, в першу чергу, конфлікти, що накопичуються і нерозв'язні в ході виконання тих чи інших соціальних ролей.

Життєві труднощі - слабкий стресовий вплив, сила якого може зростати, накопичуючись, і представляти для сім'ї великі труднощі, ніж будь-яка життєва подія.

Сімейне консультування – це короткотривалий процес, який спрямований на допомогу і підтримку сім'ї у розв'язанні актуальних, ясно усвідомлюваних проблем, які нещодавно проявились.

Сімейна психотерапія – це комплекс психотерапевтичних прийомів та методів, які спрямовані не тільки на актуальні сімейні ситуації, а мають на меті аналіз минулого сім'ї, сімейну реконструкцію тощо.

Статеве табу – повна заборона на статеві зв'язки всередині роду, а також жорстоке покарання для його порушників.

Психокорекційна робота - діяльність по виправленню існуючих особливостей психічного розвитку і поведінки, які, за прийнятою схемою, не відповідають «оптимальної» моделі.

Ендогамія – біогенна дошлюбна форма співмешкання між чоловіками та жінками, шлюб всередині роду, коли кожна жінка роду належала кожному чоловіку цього роду, і навпаки, кожний чоловік – кожній жінці.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: Соціальні та поведінкові науки ОПП: Психологія Спеціальність: 053 Психологія	Статус дисципліни: за вибором	
Модулів – 1		Мова навчання: українська	
Змістових модулів – 2		Рік навчання: 3-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання психокорекційна програма		Семестр: 6-й /5-й – 6-й	
		Лекції	
		18 год.	2 + 6 год
		Практичні, семінарські	
		26 год.	6 год.
		Самостійна робота	
Загальна кількість годин – 90 год		30 год.	60 год.
	Індивідуальні завдання:		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3	16 год.	16 год.	
	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)		
		Вид контролю: залік	

Мета навчальної дисципліни: надання студентам уявлень про головні тенденції розвитку шлюбно-сімейних стосунків в історичному аспекті; ознайомлення з поняттями та закономірностями формування сімейних взаємин; здатності до застосування психологічних знань в умовах професійної діяльності.

Передумови для вивчення дисципліни: паралельно з вивченням навчальної дисципліни «Психологія сім'ї» студенти мають вивчати такі навчальні дисципліни, як «Вікова психологія», «Психодіагностика», «Основи психологічного консультування», «Психотерапія», «Соціальна психологія».

Очікувані програмні результати навчання:

1. Аналізувати та пояснювати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій і методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов, здатність свідомої саморегуляції в умовах впливу медіасередовища.

Міждисциплінарні зв'язки: «Вікова психологія», «Психодіагностика», «Основи психологічного консультування», «Психотерапія», «Соціальна психологія».

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Критерії оцінювання за різними видами роботи

Вид роботи	бали	Критерії
Практичні заняття	0 балів	Студент не бере участі в практичному занятті, є лише спостерігачем.
	3 бали	Відповіді на запитання формальні, не наведено прикладів практичного використання.
	5 бал	Студент бере активну участь у практичному занятті. Висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади.
Підготовка реферату	0 балів	Завдання не виконано.
	5 балів	Реферат відповідає вимогам, але відповіді студента не всі обґрунтовані
	10 бал	Реферат відповідає вимогам, відповіді студента відповіді повні, логічні.
Розробка психологічних рекомендацій до проблемних ситуацій	0 балів	Завдання не виконано.
	6 бал	Завдання виконано формально, без власних роздумів.
	10 бал	Завдання виконано з творчим підходом, розгорнуте, цікаве, відрізняється власними роздумами, висновками.
Психодіагностичне обстеження та розробка психологічних рекомендацій	0 балів	Відсутність психодіагностичного обстеження
	5 бал	Аналіз психодіагностичного обстеження проведено вірно, але відсутні психологічні рекомендації.
	10 бал	Аналіз психодіагностичного обстеження проведено вірно, але психологічні рекомендації розроблено формально.

	15 бал	Завдання виконано вірно, з творчим підходом
Написання рецензій на худ. фільми	0 балів	Завдання не виконано.
	6 бал	Завдання виконано формально, без власних роздумів.
	10 бал	Завдання виконано з творчим підходом, відрізняється власними роздумами.
Розробка психокорекційної програми	0 балів	Відсутність психокорекційної програми
	10 бал	Завдання виконано формально, є помилки у розробці
	20 бал	Завдання виконано відповідно вимогам

Критерії оцінювання підсумкового контролю

бали	Критерії
0 балів	Відповіді на запитання відсутні.
1-3 балів	Відповіді на запитання неповні, невпевнені. Відсутні приклади практичного використання.
4-6 балів	Студент не вміє логічно думати, робити власні висновки. Відповіді на запитання формальні, книжкові. Не наведено прикладів практичного використання.
7-9 балів	Відповіді на запитання загалом правильні, проте наявні помилки у визначеннях. Студент намагається робити власні висновки, наводить приклади практичного використання.
10 балів	Студент уміє розмірковувати, робити власні висновки. Відповіді на запитання повні, обґрунтовані, з прикладами практичного використання.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії
<p>Відмінно (90 – 100 А)</p>	<p>Студент вільно володіє навчальним матеріалом і науково-понятійним апаратом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, виявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Усні відповіді відрізняються впевненістю, повнотою, логікою та аргументованістю. Має міцні знання про: основи психології сім'ї, її поняття і категорії з подальшим використанням їх у професійній діяльності; головні чинники формування життєдіяльності сім'ї; сучасні методологічні підходи та психологічні технології; моделі психологічного супроводу сім'ї. Здатний: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного генерування та реалізації нових ідей. Самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження; надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову). Уміє: аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити самостійні висновки; ставити й вирішувати проблемні питання й задачі; свідомо вибирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов; розробляти психологічні рекомендації та психокорекційні програми.</p>
<p>Добре (82-89 В)</p>	<p>Студент володіє навчальним матеріалом і основними науково-понятійними категоріями на підставі вивченої основної та додаткової літератури, висловлює свої думки, виявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань під час самостійної роботи. Усні відповіді відрізняються логікою та аргументованістю, хоча вони не завжди повні. Має знання про: основи психології сім'ї, її поняття і категорії з подальшим використанням їх у професійній</p>

	<p>діяльності; головні чинники формування життєдіяльності сім'ї; сучасні методологічні підходи та психологічні технології; моделі психологічного супроводу сім'ї. Здатний: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного генерування та реалізації нових ідей. Самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження; надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову). Уміє: аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити самостійні висновки; ставити й вирішувати проблемні питання й задачі; свідомо вибирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов; розробляти психологічні рекомендації; потребує допомоги з боку викладача при розробці психокорекційної програми.</p>
<p>Добре (74-81 С)</p>	<p>Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, але допускає несуттєві неточності. Має на достатньому рівні знання про: основи психології сім'ї, її поняття і категорії з подальшим використанням їх у професійній діяльності; головні чинники формування життєдіяльності сім'ї; сучасні методологічні підходи та психологічні технології; викликають труднощі моделі психологічного супроводу сім'ї. Здатний: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного генерування та реалізації нових ідей. Самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження, але не може надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову). Уміє: аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити самостійні висновки; вибирати методи дослідження з урахуванням</p>

	<p>конкретних умов. Не завжди виявляє креативність у вирішенні проблемних питань та задач; потребує допомоги з боку викладача при розробці психологічних рекомендацій та психокорекційної програми.</p>
<p>Задовільно (64-73 D)</p>	<p>Студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу. Усні відповіді неповні, вирізняються неточністю, неаргументовані. Має на задовільному рівні знання про: основи психології сім'ї; головні чинники формування життєдіяльності сім'ї; припускає помилки у визначенні основних понять, сучасних методологічних підходів та психологічних технологій; викликають труднощі моделі психологічного супроводу сім'ї. Здатний самостійно збирати та опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження. Не здатний до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного генерування та реалізації нових ідей. Не вміє ставити та вирішувати проблемні питання та задачі; обирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов. Не може розробити психологічні рекомендації та психокорекційну програму, надавати психологічну допомогу.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Студент має епізодичні знання про: основи психології сім'ї; головні чинники формування життєдіяльності сім'ї; припускає суттєві помилки у визначенні основних понять, сучасних методологічних підходів та психологічних технологій; викликають труднощі моделі психологічного супроводу сім'ї. Усні відповіді неповні, неточні, неаргументовані. Здатний самостійно збирати та опрацьовувати психологічну інформацію з різних джерел; організовувати та здійснювати психологічне дослідження. Не здатний: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного</p>

	<p>генерування та реалізації нових ідей. Не вміє ставити та вирішувати проблемні питання та задачі; обирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов. Не може розробити психологічні рекомендації та психокорекційну програму, надавати психологічну допомогу.</p>
<p>Незадовілл (35-59 FX)</p>	<p>Студент не володіє навчальним матеріалом, не має знань про: основи психології сім'ї, її поняття і категорії з подальшим використанням їх у професійній діяльності; головні чинники, що впливають на формування життєдіяльності сім'ї; сучасні методологічні підходи та психологічні технології; моделі психологічного супроводу сім'ї. Не здатний: до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях професійної діяльності; креативного генерування та реалізації нових ідей; самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження; надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову). Не може: аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, робити самостійні висновки; ставити й вирішувати проблемні питання й задачі; вибирати методи дослідження з урахуванням конкретних умов; розробляти психологічні рекомендації та психокорекційні програми.</p>

ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕТОДИ ДЕМОНСТРУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Усне опитування, індивідуальні навчально-дослідні завдання (реферати, презентації, психодіагностичне обстеження, психокорекційна програма), залік.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1. Основні принципи формування шлюбно-сімейних стосунків

Змістовий модуль 1. Психологічні основи формування подружньої пари

Тема 1. Еволюція шлюбу та сім'ї в історії людського суспільства

Предмет та завдання психології сім'ї. Соціальна сутність шлюбу та сім'ї. Зв'язок психології сім'ї з іншими дисциплінами. Форми організації сім'ї в історії людського суспільства (промискуїтет, груповий шлюб, парна сім'я, моногамний шлюб, нуклеарна сім'я).

Тема 2. Життєдіяльність сучасної сім'ї

Структура, життєвий цикл і система сім'ї (Альошина Ю.Е., Ейдемільер Е.Г.). Форми сім'ї та шлюбу (Голод С.І., Зацепін В.І., Торохтій В.І.). Альтернативні форми шлюбу (пробний, відкритий, цивільний, свінгерство, самотність та інші). Сімейні функції (Гребенніков І.В., Мацковський М.С. та інші). Рольовий конфлікт та його чинники.

Тема 3. Процес формування подружньої пари

Теорії вибору шлюбного партнера (Фрейд З., Мелвілл К., Берардо Ф., Уінч Р., Сентерс Р., Адамс В., Девіс К., Рейс А., Докинз Р.). Періоди формування подружньої пари (Ковальов С.В., Ейдемільер Е.Г., Юстіцкіс В.В., Абалакіна М.А.). Основні функції дошлюбного періоду. Мотиви вступу до шлюбу. Психологічна готовність до подружніх відносин та її детермінанти (Дьяченко М., Ковальов С.В. та інші).

Тема 4. Емоційно - інтимні відносини чоловіка та жінки

Емоційна сфера чоловіка та жінки (стадії розвитку емоційних відносин). Психологічний аналіз кохання (Фромм Е., Рюріков Ю., Хендрик К.). Ревнощі, її форми, особливості й реакції. Взаємозв'язок ревнощів з типом темпераменту.

Особливості прояву жіночої та чоловічої ревнощів. Патологічні та бредові ревнощі. Інтимні відносини чоловіка й жінки. Класифікація В.І. Рижкова. Поняття «подружня невірність» та її чинники. Гендерні різниці мотивів невірності (Лосева О.).

Тема 5. Дестабілізація подружніх відносин

Фактори, що детермінують подружні відносини. Чинники міжособистісних конфліктів (Сисенко В.А.). Розгляд потреб, що впливають на стабільність шлюбу (Уїллард Ф. Харлі). Сімейні кризи. Розлучення і його наслідки. Фактори ризику (Тійт Е.). Фази розпаду родини (Стівен Дак). Життя після розлучень та види взаємин між подружжям. Психологічні проблеми другого шлюбу.

Тема 6. Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин

Визначення батьківського відношення, батьківських установок і стилю сімейного виховання. Принципи та завдання сімейного виховання. Типологія батьківських відносин. Класифікація типів сімейного виховання (Корнер О., Сігельман М., Шеффер Е., Захаров А., Лічко А., Варга А., Петровський А., Левкович В.). Дефіцит батьківського кохання. Психологічні чинники неефективного батьківського відношення до дитини: педагогічна й психологічна неграмотність батьків; некритично засвоєні, ригідні стереотипи виховання дитини; особисті проблеми й особливості батьків. Відсутність єдності виховних дій у батьків. Розгляд поняття «материнське відношення» та його провідних типів (Захаров І.).

Змістовий модуль 2. Психологічний супровід сім'ї

Тема 7. Психодіагностика сімейних стосунків

Психодіагностичні методи вивчення взаємин в сім'ї: методика «Анализ семейной тревоги» (Эйдемиллер Э.Г.), «Тест родительского отношения» (Варга А.Я., Столин В.В.), методика «Представления о родительстве и

отношение к семейным ролям» (Шиффер Е. и Белл Р.), методика «Представление об идеальном родителе» (Овчарова Р.В.), методика «Батьківський твір», методика «Удовлетворенность браком» (Столин В.В., Романова Т.Л., Бутенко Г.П.), методика «Реакции супругов на конфликт» (Качарян А.С.), методика «Ролевые ожидания и притязания в браке» (Волкова А.Н.), методика ADOR (Шиффер Е.). Кинестетический рисунок семьи.

Тема 8. Психологічна допомога сім'ї

Завдання психологічної допомоги родині та її спрямованість (особистісний, емоційний, когнітивний, операційний, психофізичний рівні). Види психологічної допомоги. Поняття, стадії та етапи сімейного консультування. Мета, основні принципи і правила сімейного консультування. Моделі сімейного консультування. Принципи розробки психокорекційних програм.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	усьог о	л.	п.	с.р.	інд	усьог о	л.	п.	с.р.	інд
1	2	3	4	5	6	2	3	4	5	6
МОДУЛЬ 1. Основні принципи формування шлюбно-сімейних стосунків										
Змістовий модуль 1. Психологічні основи формування подружньої пари										
Тема 1. Еволюція шлюбу та сім'ї в історії людського суспільства	6	2	2	2		8			8	
Тема 2. Життєдіяльність сучасної сім'ї	6	2	2	2		10	2		8	
Тема 3. Процес формування подружньої пари	8	2	2	4		10	2	2	6	
Тема 4. Емоційно – інтимні відносини чоловіка та жінки	8	2	2	4		8			8	
Тема 5. Дестабілізація подружніх відносин	8	2	2	4		8			8	
Тема 6. Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин	12	4	4	4		10	2	2	6	
Змістовий модуль 2. Психологічний супровід сім'ї										
Тема 7. Психодіагностика сімейних стосунків	12	2	6	4		8		2	6	
Тема 8. Психологічна допомога сім'ї	14	2	6	6		12	2		10	
ІНДЗ	16				16	16				16
Разом за модулем 1	90	18	26	30	16	90	8	6	60	16

Теми практичних занять

№ з/п	Тема заняття	Кількість годин	
		Денна	Заочна
Модуль 1. Основні принципи формування шлюбно-сімейних стосунків			
1	Еволюція шлюбу та сім'ї в історії людського суспільства	2	–
2	Життєдіяльність сучасної сім'ї	2	-
3	Процес формування подружньої пари	2	2
4	Емоційно – інтимні відносини чоловіка та жінки	2	-
5	Дестабілізація подружніх відносин	2	-
6	Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин	4	2
7	Психодіагностика сімейних стосунків	6	2
8	Психологічна допомога сім'ї	6	–
	Усього:	26	6

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин		Форма контролю
		Денна	Заочна	
Модуль 1. Основні принципи формування шлюбно-сімейних стосунків				
1	Еволюція шлюбу та сім'ї в історії людського суспільства	3	7	Усне опитування, залік
2	Життєдіяльність сучасної сім'ї	3	7	
3	Процес формування подружньої пари	3	7	
4	Емоційно – інтимні відносини чоловіка та жінки	3	7	
5	Дестабілізація подружніх відносин	3	7	
6	Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин	3	7	
7	Психодіагностика сімейних стосунків	3	7	
8	Психологічна допомога сім'ї	9	11	
	Усього:	30	60	

Індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ)

№ з/п	Завдання	Кількість годин	
		Денна	Заочна
Модуль 1. Психологічний супровід процесу виховання у неповній сім'ї			
1	Розробка психокорекційної програми з проблем психодіагностики	16	16
	Разом	16	16

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Лекції із застосуванням презентацій, лекції-діалоги, дебати, дискусії, круглі столи, рольові і ділові ігри, кейс-стаді, вправи.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- *Робоча програма навчальної дисципліни «Психологія сім'ї».*
- *конспекти лекцій;*
- *методичні вказівки та рекомендації;*
- *індивідуальні завдання;*
- *збірники ситуаційних завдань (кейсів);*
- *ілюстративні матеріали;*
- *інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна (за потребою);*
- *запитання для самоконтролю.*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Головна мета проведення самостійної роботи полягає у необхідності більш широкого огляду тематики курсу з використанням різноманітних рекомендованих матеріалів.

- 1) підготовка та захист реферату (1-10 балів);
- 2) проведення психодіагностичного обстеження та розробка психологічних рекомендацій (1 – 15 балів за діагностика та 1-10 балів за рекомендації);
- 3) методика «Сімейна генограма» Е.Г. Ейдемільера (1 – 5 балів);
- 4) розробка психологічних рекомендацій до проблемних ситуацій (1 – 12 балів);
- 5) перегляд та написання рецензій на художні фільми (1 – 12 балів);
- 6) розробка психокорекційної програми з проблем психодіагностики (1 – 20 балів);
- 7) написання творчої роботи (по бажанню) (1 – 30 балів).

Завдання 1. При захисті реферату максимальна оцінка 10 балів, звертають увагу на доповідь студента, відповіді на питання, а також на оформлення роботи.

Вимоги до оформлення реферату. Сторінки тексту реферату, повинні відповідати формату А4, шрифт 14, полуторний інтервал (допускається написання реферату від руки пастою синього або чорного кольору). Текст реферату варто друкувати, дотримуючи наступних розмірів полів: ліве - 30 мм, праве - 10 мм, верхнє - 25 мм, нижнє - 25 мм.

Обсяг реферату не більше 10 - 12 сторінок. Заголовки структурних елементів реферату й пунктів основної частини варто розташовувати в середині рядка без крапки наприкінці й друкувати прописними буквами, не підкреслюючи. Сторінки реферату варто нумерувати арабськими цифрами, проставляючи праворуч у верхнім полі без крапки наприкінці.

Номера сторінок на титульному аркуші не проставляють.

Структурними елементами реферату є:

- 1) титульний аркуш;

- 2) зміст (із вказівкою номерів сторінок);
- 3) введення (актуальність проблеми);
- 4) основна частина (варто ділити на пункти, які повинні містити закінчену інформацію);
- 5) висновки;
- 6) список літератури (5 - 7 використаних джерел)

Вимоги	Бали
Реферат повністю відповідає вимогам. Доповідь повністю висвітлює тему, використані результати сучасних наукових досліджень, починаючи з 2000 року, доповідач висловив і обґрунтував свою власну позицію. Студент відповів на всі питання	10
Реферат повністю відповідає вимогам. Доповідь повністю висвітлює тему, використані результати сучасних наукових досліджень, починаючи з 2000 року, доповідач висловив і обґрунтував свою власну позицію. Студент не відповів на всі питання	8
Реферат не повністю відповідає вимогам. Доповідь висвітлює тему, використані результати наукових досліджень до і після 2000 року. Студент не відповів на всі питання	6
Реферат не повністю відповідає вимогам. Доповідь висвітлює тему, використані результати наукових досліджень лише до 2000 року. Студент не відповів на питання	4
Реферат не відповідає вимогам. Доповідь не висвітлює тему, використані результати наукових досліджень лише до 2000 року. Студент не відповів на питання	2
Студент не підготував реферат	0

Доповідь, де автор розкриває суть досліджуваної проблеми, приводить різні точки зору, а також власні погляди на неї. У роботі над доповіддю

з'єднуються три якості дослідника: уміння провести дослідження, уміння піднести результати слухачам, уміння кваліфіковано відповісти на питання. Відмітною його рисою є науковий, академічний стиль, тобто зовсім особливий спосіб подачі текстового матеріалу, найбільш підходящий для написання навчальних і наукових праць. Даний стиль визначає наступні норми: часто вживаються слова іноземного походження, різні терміни; уживаються вступні конструкції типу «відповідно», «на наш погляд»; авторська позиція повинна бути як можна менш виражена, тобто не використовувати слова «я зробив, я вважаю».

Структура доповіді: актуальність проблеми, аналіз теоретичних підходів та висновки.

Теми для рефератів та творчих робіт

1. Провідні детермінанти девіантного материнства
2. Реальні мотиви вибору жінками самотійно виховувати дитину.
3. Специфіка батьківського кохання
4. Виховання в утробі матері
5. Динаміка стресів жінки на етапі прийняття ролі матері
6. Кохання як основа родини.
7. Рання вагітність та профілактика раннього материнства
8. Особливості кохання в юнацькому віці.
9. Провідні детермінанти психологічної готовності до подружніх взаємин
10. Батьківське кохання як цілісність любові матері та батька
11. Провідні фактори успішності шлюбу.
12. Батьківське кохання як цілісність любові матері та батька
13. Провідні фактори успішності шлюбу.
14. Цінність родини та шлюбу.
15. Ріст числа самотніх людей.
16. Проблема ранніх шлюбів
17. Відчуження як феномен дитячо-батьківських відносин

18. Життя родини після розлучення

19. Тенденція розвитку шлюбно-сімейних стосунків на сучасному етапі

20. Основні принципи подружнього життя

Завдання 2. Діагностика 4 подружніх пар:

1 пара - дошлюбна пара (методики: «Діагностика межличностного восприятия в добрачній паре», «Анализ семейной тревоги», «Діагностика емоціонального дисбаланса в паре», «РОП»).

або пара цивільного шлюбу (методики: «Удовлетворенность браком», «Анализ семейной тревоги», «Діагностика емоціонального дисбаланса в паре», «РОП»).

2 пара – молода сім'я (1-10 років в шлюбі). Методики: «Удовлетворенность браком», «Анализ семейной тревоги», «Діагностика емоціонального дисбаланса в паре», «РОП».

3 пара – середня сім'я (10 – 20 років). Методики: «Удовлетворенность браком», «Анализ семейной тревоги», «Діагностика емоціонального дисбаланса в паре», «РОП».

4 пара – зріла сім'я (після 20 років). Методики: «Удовлетворенность браком», «Анализ семейной тревоги», «Діагностика емоціонального дисбаланса в паре», «РОП».

Завдання 3. Проективна методика «Семейная генограмма»

Э.Г. Эйдемиллера. Ваша родина, описуємо – 3 покоління (ви, ваші батьки з іншими дітьми, ваші бабусі та дідусі з дітьми).

Завдання 4. Розробка психологічних рекомендацій до проблемних ситуацій.

Ситуація 1. Жінка середніх років, мати-одиначка скаржиться на відсутність психологічної близькості з донькою 14 років, зниження успішності у дочки. Дочка вимагає одяг, яку мати не схвалює, потайки від матері курить. Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Ситуація 2. За психологічною допомогою звернулася молода подружня пара. Чоловік скаржиться на постійні дріб'язкові причіпки до нього дружини.

Наприклад, одного разу вона його запитує: «Що ти робиш в транспорті по дорозі на роботу?» Чоловік: «Газету читаю». Дружина: «А, ось якби ти не газети читав, а наукові статті за фахом, ти б уже давно кандидатську захистив». Чоловік на це реагує спалахами гніву, лайкою, погрозами розлучення. Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Ситуація 3. На телефон довіри дзвонить дівчина 16 років. Скаржиться на те, що батьки не схвалюють її вибір молодого людини, не пускають на дискотеки. Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Ситуація 4. За психологічною допомогою звернулася молода подружня пара. Дружина скаржиться на те, що чоловік не хоче їй допомагати по господарству, а вона дуже втомлюється, оскільки цілий день змушена перебувати у квартирі одна з маленькою дитиною. Реакція чоловіка: «Я їй допомагаю в міру можливості, але часом мені здається, що дружина просто хоче мене експлуатувати». Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Ситуація 5. У психологічну консультацію звернулися молоде подружжя, у яких є син 8 місяців. Цікавляться, як правильно виховувати дітей. Хвилює, що дитина дуже тривожна, плаче, не дає ночами заснути. Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Ситуація 6. За психологічною допомогою звернулася жінка 30 років. Незаміжня. Живе в одній квартирі з батьком і матір'ю. Заміж виходити вона не має наміру - не хоче возитися з господарством та дитиною. Але мати наполягає на заміжжя, причому в формі крику, скандалів. Запитання: «Як мені добитися того, щоб мати, нарешті, дала мені спокій?». Розробити програму роботи з даними консультативним випадком. Викласти можливі методи та способи здійснення впливу.

Завдання 5. Перегляд і написання рецензії на х/ф: «Приходи на меня посмотри», «Выкуп», «Девушка в поезде», «Подари мне лунный свет».

Завдання 6. Розробка психокорекційної програми з проблем сімейної психодіагностики.

Завдання 7. Підготовка і захист творчої роботи (побажанню), обсяг 30 - 35 сторінок (теми рефератів).

Загальні положення. Творча робота є підсумковою роботою студента по вивченій дисципліні. Вона повинна виявити ступінь теоретичної й практичної підготовленості студента: розробити стратегічні цілі, проаналізувати теоретичні підходи, підібрати комплекс психодіагностичних методик, провести емпіричне дослідження, інтерпретувати результати, розробити психологічний супровід з обліком нових інноваційних технологій.

Загальними вимогами до творчої роботи є: чіткість побудови плану роботи; логічна послідовність викладу матеріалу; переконливість аргументації основних положень роботи; стислість і точність формулювань; конкретність викладу результатів роботи; обґрунтованість висновків і пропозицій.

Орієнтовна структура творчої роботи має передбачати наявність:

- *вступу* – зазначається тема та її актуальність, мета та завдання роботи;
- *теоретичного обґрунтування* - виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання;
- *основних результатів індивідуального завдання та їх обговорення* - подаються якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі;
- *списку використаної літератури;*
- *додатків (за необхідності).*

Виконання творчої роботи починають із підбора й вивчення наукової літератури, потім відповідно до плану творчої роботи викладають зміст досліджуваного питання.

У вступі (1,5 - 2 сторінки тексту) обґрунтовується актуальність (чим цікавий напрямок досліджень, у чому полягає його важливість, які вчені працювали в цій області, яким питанням у даній темі приділялася недостатня

увага, чому обрана саме ця тема). Мета роботи (загалом відповідає формулюванню теми дослідження й може уточнювати її). Завдання дослідження (конкретизують мету роботи, «розкладаючи» її на складові).

У теоретичній частині (12 - 15 сторінок) аналізуються літературні джерела, які розкривають ступінь вивченості досліджуваної проблеми. При виконанні цієї частини творчої роботи особливу увагу необхідно звернути на системність аналізу, логічність викладу матеріалу.

У другому розділі (14 - 17 сторінок) описують використані психодіагностичні методики, отримані дані і їх інтерпретацію, а також надається розроблена психокорекційна програма або психологічні рекомендації. При використанні цифрового матеріалу для посилення його наочності доцільно користуватися прийомами наочного зображення даних у вигляді таблиць і рисунків.

Загальні висновки дослідження повинні бути сформульовані в узагальненій, конспективній формі, що характеризують отримані результати й виявлені тенденції, їх бажано пронумерувати (не більше 5 або 6).

Порядок подання та захист індивідуального науково-дослідного завдання:

1. Творча робота подається викладачу, який проводить семінарські та практичні заняття з даної дисципліни за тиждень до семестрового контролю.

2. Оцінка за творчу роботу виставляється на заключному занятті (практичному, семінарському тощо) з навчальної дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом індивідуального завдання. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хв.).

3. Оцінка за творчу роботу враховується при виведенні підсумкової оцінки (заліку) з навчального курсу. Оцінювання здійснюється в межах від 1 до 30 балів.

ПИТАННЯ ДО САМОКОНТРОЛЮ

1. Особливості виховання дітей у неблагополучних родинах.
2. Функції родини, сімейні ролі і їхні характеристики.
3. Завдання та принципи сімейного виховання
4. Родина як система. Порушення механізмів інтеграції родини.
5. Життєвий цикл родини та її кризи.
6. Психологічні закономірності емоційних відносин як основи подружнього життя.
7. Особливості формування дитячо-батьківських взаємин
8. Еволюція шлюбу й родини в історії людського співтовариства.
9. Порушення структурно-рольового аспекту життєдіяльності родини.
10. Процеси розпаду й дестабілізації сімейних відносин.
11. Сучасна родина і її особливості.
12. Стандартизовані методи дослідження подружніх відносин.
13. Проблема ранніх шлюбів
14. Виховання в утробі матері
15. Альтернативні форми шлюбу
16. Мотиви вступу до шлюбу
17. Психологічна готовність до подружніх взаємин
18. Дестабілізація сімейних взаємин
19. Провідні фактори успішності шлюбу.
20. Етапи формування подружніх взаємин
21. Психологічний супровід родини
22. Мотиви вступу у другий шлюб
23. Відносини з батьками подружжя
24. Професійна кар'єра та шлюб
25. Виховання дитини батьком
26. Відношення батьків до онуків
27. Вплив моделі поведження батьків на дитину

28. Консультування подружньої пари
29. Консультування дошлюбної пари
30. Консультування по проблемі відносин між батьками та дітьми

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Базова

1. Андреева Г.М. Психология современной семьи: монография. Санкт-Петербург: Речь, 2005. 436с.
2. Горещька О.В. Г 68 Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта»/ Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. 216 с
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. Москва: Гардарики, 2005. 320 с.
<http://www.twirpx.com/file/89039/>
4. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний /ред. Г.С. Васильченко. Москва: Медицина, 1991. 336с.
<http://www.twirpx.com/file/95628/>
5. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства: учеб. пособие. Москва: Ин-т Психотерапии, 2003. 319с
<http://knigi.tr200.net/v.php?id=581466>
6. Рамих В.А. Материнство как социальный феномен: дис.... д-ра филос. наук. Ростов-на-Дону, 1997. 236с
7. Райгородский Д.Я. Психология семьи: учеб. пособ. Самара: Дом БАХРАХ - X 2002. 752 с. <http://www.twirpx.com/file/196574/>
8. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
9. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва: Ин-т Психотерапии, 2002. 240 с. <http://www.twirpx.com/file/46683/>

10. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений: курс лекций. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 512с. <http://www.twirpx.com/file/81690/>

11. Эйдемиллер. Системная семейная психотерапия. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 368с. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-48471.html?page=13>

12. Эйдемиллер Э. Г., Добряков И. В., Никольская И. М. Семейный диагноз и семейная психотерапия: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Речь, 2006, 352с.
<http://www.twirpx.com/signup/>

Допоміжна

1. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. Москва: Независимая фирма «Класс», 2000. 208 с.
<http://www.twirpx.com/file/329435/>

2. Витек Карел. Проблемы супружеского благополучия. Москва: Мысль, 1988. 142с

3. Влади́н. В.. Гармония семейных отношений. Алма – Ата: Казахстан, 1991. 335с. <http://litvik.ru/2/51176-vladin-v-kapustin-d-garmoniya-semeynyh-otnosheniy.html>

4. Гришина Н.В. Психология конфликта. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 544 с. <http://www.alleng.ru/d/psy/psy119.htm>

5. Ключников С. Семейные конфликты. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 1с.

6. Минияров В.М. Психология семейного воспитания. Воронеж: НПО МОДЭК, 2000. 256с. <http://www.twirpx.com/file/27767/>

7. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Москва: Апрель пресс, ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. 256 с. <http://www.twirpx.com/file/34957/>

8. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. Москва: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО МОДЭК, 1999. 224 с. http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/022/73022/51243?p_page=7

9. Ричардсон Р. У. Силы семейных уз. Руководство по психотерапии в помощь семье. Санкт-Петербург: Акцидент, 1994. 136с.
<http://www.twirpx.com/file/342440/>

10. Щербатый Ю. Психология любви и секса. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2004. 608с. <http://www.internet-biblioteka.ru/281-psihologiya-lyubvi-i-seksa.html>

11. Юнг К.Г. Брак как психологическое отношение. //Конфликты детской души. Москва: АСТ, 1995. - <http://heatpsy.narod.ru/04/relation.html>

Інформаційні ресурси

- мережі "Інтернет" (<http://vocabulary.ru/>; корисні сайти: www.psy.rin.ru;
- auditorium.ru;
- psyho.hotbox.ru;
- psynet.by.ru;
- Lib.com.ua та ін.);
- електронної бібліотеки; бібліотеки університету.